

Dér Mária

Vitairat a fiatalkorúak pártfogó felügyeletéről

A fiatalkorúak pártfogó felügyeleténél dolgozom tíz éve.

Ez a körülmény nemcsak jogalapot ad a megszólaláshoz, hanem kötelességemmé is teszi azt, annak ellenére, hogy tökéletesen világos számomra, olyan kérdéseket vagyok kénytelen érinteni, amelyek messze meghaladják kompetenciámat, s inkább a jogszociológia, a kriminológiai kutatások, ügyészi vizsgálódások, a pönológia és más területek illetékességi körébe tartoznának. Mi több, körvonalazásukra a legkevésbé felel meg a reflexió szabálynélküli, impresszionisztikus, egyoldalú műfajnélkülisége.

Mindamellett egyre erősödő meggyőződésemmé vált, hogy a pártfogó felügyelet birtokában van olyan tudásnak, amely mindezen területeknek hasznára lehetne, és a büntetőjog valamint a büntető joggyakorlat számára lényegi visszajelzéseket szolgáltatathatna — természetesen akkor, ha a szétszórt és töredékes tapasztalatok tudássá szerveződve, objektívan jelenhetnének meg.

A próbára bocsátás és a felfüggesztett szabadságvesztés mellett elrendelt, valamint a feltételes szabadulással egyidejűleg alkalmazott pártfogó felügyelet jogintézményét sikerrel adaptálta a magyar joggyakorlat, amely a legutóbbi időkig meg is elégedett e tény deklarációjával, s a továbbiakban alig mutatott érdeklődést a jogintézmény működése iránt bármiféle szempontból is.

A jogintézmény ettől függetlenül bizonyos előírások, törvényszerűségek és lehetőségek alapján kialakította tevékenységének kereteit, és besorakozott a „sziklakeményen kiépült intézményrendszer” öntörvényű, működésében céltól és értelemtől elvonatkoztató tagjainak sorába. Intézményrendszeren értem a gyermek- és ifjúságvédelem rendszerén és a büntetőrendszeren túlmenően általában a gazdasági és társadalmi szerkezet teljes intézményrendszerét, amelynek lecsupaszított működését az utóbbi időkben oly nagy ijedtséggel vette tudomásul a működésének kiszolgáltatott „társadalom”.

Magam nem használom foglalkozásom megnevezésére a *pártfogó*, kivált nem a *pártfogó felügyelő* elnevezést. Mint ahogy a gyereket sem vagyok hajlandó bűnözőnek ítélni, bűncsisnek becézni, pártfogottnak csúfolni. Minden tisztelet a hagyománynak, amely e foglalkozás

elnevezését világra jönni segítette — az elnevezés nem szerencsés. Nem elsősorban azért, mert enyhe ízléscím, s ezért van némi komolytalanságra ingerlő hatása, hanem azért, mert a szó jelentésének a valóságban nincs meg az aranyfedezete!

Ez a szervezet nem mondhatja magát segítő-támogató szervezetnek — noha tagjainak nagylelkűsége nem mondana ilyesfajta törekvéseknek ellent —, segítő-támogató tevékenységre csak igen korlátozott mértékben van lehetősége. Intézményi funkciói általános sajátosságokat mutatnak. A szokásos kettősséget — deklarált humánus elvek a törvényekben, ezeknek keményen ellentmondó, látens működési elveknek engedelmessé váló törvényszerűsége a gyakorlati működésben.

A fiatalok pártfogó felügyelete nem működik. De üzemel. Effajta tevékenységét aránylag egyszerű adminisztrációs ügyvitellel lefedi, nincs ügyészi vizsgálat, amely hibát találhatna benne. Jelentéseiben leírja munkájának mintaszert — 1970 óta soha seholy vissza nem jellezte, hogy működésének feltételei hiányoznának. Ügyeinek nagyobb része „eredményesen” ér véget — egyesek szerint azért, mert akiknek az ügye eredményesen zárul, azok nagyobbik részét nem is kellett volna pártfogó felügyelet alá helyezni, vagy talán büntető eljárás hatálya alá vonni sem. A tökéletes bürokratikus végrehajtó szervezet modelljét testesíti meg. Speciális fölkészültsége a munka végzésére nincs, szemlélete, módszerei, szokásrendje, szervezett továbbképzései nincsenek. Minden pártfogó a maga lelkiismeretére és felelősségére hagyatva dolgozik — önállóan, minimális kötöttségekkel. A szakmában való tájékozottság nem követelmény. A rokonszakmák törekvéseiről, tevékenységéről, a szociális támogató hálózat kiépüléséről a pártfogó nem tájékozott, a jogpolitika, a kriminológia, a kriminállélektan mozgásait nem kíséri figyelemmel. Hogy képes-e a jelenség értelmezésére, amellyel, mint tevékenységének terepével szembekerült — kérdés. Támogató csoport, amelynek közösségébe beletartozna, nincs mögötte. Integráltsága az ifjúságvédő intézetek szervezeti kereteibe máig kétséges. A tanácsok gyámhatóságaihoz való egyidejű kötöttsége kétségtelenül elhibázott. Fenyegtettség lebeg feje felett — akárcsak pártfogoltjai felett. Tevékenységét ügyészi vizsgálatok ellenőrzik, amelyek könnyebben tudják mérni a büntetés-végrehajtási funkciók teljesítését, mint a pedagógiai jellegű munkát, vagy az integráció érdekében tett egyéb erőfeszítéseket. Vabrik László ügyész írja „A javító- és büntetés-végrehajtási intézetekből elbocsátott fiatalok társadalmi beilleszkedése” című cikkében (BM Szemle, 1989/10. 35. p.) „... az eredménytelenségi mutatók aránya a pártfogó felügyelet lejártáig bizonyára tovább romlik. Ez az arányromlás azonban minden bizonnyal legalább részleges összefüggésbe hozható a bevezetőben már említett gazdasági-szociális helyzetünk romlásával, s a munkaerő-kereslet fokozódó csökkenésével is. Valószínűsíthetően ezzel hozható összefüggésbe az is, hogy a pártfogók a magatartási szabályok megszegése esetén feltűnően ritkán éltek az ügyészhez változtatás vagy szigorúbb intézkedés iránti indítvánnyal. Ez a pártfogói szemlélet azonban több esetben a magatartási szabályok további megszegéséhez, súlyosabb következményekhez vezetett.”

Mindezek azonban másodlagos kérdések.

Az igazi kérdés az: mit akar az államhatalmi akaratot megtestesítő törvényhozói hatalom? Mit akart a jogalkotó, amikor a fiatalok

büntetőjogát, az arra épülő büntetőgyakorlatot, benne a pártfogó felügyeletet, annak célját, működési elveit meghatározta?

Egy notabilitás részéről elhangzott egyszer egy javaslat: amennyiben a pártfogó felügyelet alatt álló pártfogolt újabb bűncselekményt követne el, felelősségre kell vonni a pártfogóját is. (Mellesleg: a jelenlévő 25 fős pártfogói hallgatóságból mindössze ketten tiltakoztak.)

Az efféle mindenhatósági hiedelmek mögött annak a hitnek kell munkálnia, hogy a körülöttünk lévő valóságos világ rendben van, csak az emberrel nincs rendben semmi. S e gyanakvás azt jelenti, hogy nemcsak a kriminális gyerekekkel, hanem a kriminális gyerek átnevelésével megbízott intézménnyel, sőt, az átnevelésért fizetett pártfogó személyzettel is baj van. Ki kell tehát terjeszteni a felelősség körét.

A rendőrség is gyanakszik, hogy a pártfogó felügyelettel valami nincs rendben. És próbálkozik. Hogy saját hatás- és tevékenységi körébe kapcsolja a pártfogó felügyeletet, elsősorban a bűnmegelőzés terén. Segítséget vár a tekintetben, kik fognak bűncselekményt elkövetni, hogy az erőket összpontosítani lehessen, magatartás-előrejelzést. (Amikor megneveztük a lehetséges elkövetői kört, amelyet szociológiailag körül lehet írni, nem volt elég. Neveket akartak.)

Félelmeim vannak. Én egészen bizonyos vagyok abban, hogy a pártfogó felügyelet nem vehet át rendőri funkciókat.

A pártfogó felügyelet a büntetés-végrehajtás része. Szabályoz, követel, ellenőriz, és újabb büntetéseket léptethet életbe. Életbe léptetheti a feltételes büntetést, vagy újabb büntetést foganatosíthat. Akkor is, ha nem történt újabb bűncselekmény. A magatartás kifogásolhatósága alapján.

A büntetés-végrehajtási bírói tevékenység vizsgálatáról szóló jelentés (IM Bírósági Főosztály, 31. 100/82. III/1. 11. p.) az alábbiakat észleli: „Az intézkedés ‚határozatlan‘ jellege kirívó esetet is eredményezhet. A Fővárosi Bíróság előtt a Bv 738/81. sz. alatt folyamatban lévő ügyben indítványozta az ügyész az ideiglenes elbocsátás megszüntetését (a javítóintézeti nevelésből t. i.). A fiataikorút még 15 éves kora előtt könnyű testi sértés vétsége miatt próbára bocsátották, ezt egy év múlva meghosszabbították, fél év múlva pedig megszüntették, és könnyű testi sértés vétsége miatt a fiataikorú javítóintézeti nevelését rendelték el. A határozatok tartalmi szempontból törvényesek, mert a fiataikorú a magatartási szabályokat megszegte, de a környezeti hatásokat egyik esetben sem igyekeztek felszámolni. A fiataikorút az intézetből ideiglenesen elbocsátották, és a Fővárosi Gyermekek- és Ifjúságvédő Intézethez helyezték ki. A pártfogó felügyelet szabályainak újabb megszegése miatt az ügyész az ideiglenes elbocsátás megszüntetését indítványozta. Ezáltal a fiataikorú az egyik legenyhébb megítélésű vétség következtében több mint három éve áll büntető eljárás hatálya alatt.”

Az eset — ellentétben azzal, ahogyan a jelentés aposztrofálja — egyáltalán nem kirívó. A rendszer logikájának következményeképpen elég gyakori. Mindenfajta feltételes büntetéssel, próbára bocsátással együtt jár a magatartási szabályok előírása. S amennyiben azokat a pártfogolt megszegi, újabb büntetés (vagy a büntetés) foganatosítható. Az elkövetett cselekmény háttérbe szorul, a továbbiakban még *arányosító* tényezőként sem szerepel — a kezelő büntetőjog, a prevenció célzat, valamint a társadalomveszélyesség eszméi átveszik az uralmat, ők szerepelnek a továbbiakban mozgatóerőként.

Ennek a mechanizmusnak a mozgatása és életben tartása a pártfogó felügyelet valódi tartalma. A pártfogó felügyelet pontosan tudja, hogy a büntetések eszköztudatát végzi — messze túl az elkövetett cselekménnyel arányos büntetéseken —, de nem érzékeli ezt a tevékenységet rendellenességnek, hiszen a jogszabályi előírások alapján azok szellemében és sugalmazásával működik. A helyzet a fiatalok esetében különösen drámai: a társadalmi integráció, a másodlagos szocializáció kitüntetett szakaszában, a serdülőkorban és a fiatal felnőttkorban éveket(!) töltenek büntetés hatálya alatt a pártfogoltak. Értelmetlenül. Ez a körülmény ugyanis járulékos tényezőivel korlátozó erőt jelent abbéli törekvésekben, hogy helyüket a tágabb társadalmi szerkezetben megtalálhassák. A büntető rendszer működése maga siklatja ki az integrációs törekvések és készítések lehetőségeit!

Nem szorul magyarázatra, hogy ennek az időszaknak az elszalasztott lehetőségei a későbbiekben pótolhatatlanok. A szakképzettség megszerzésének, a munkaszervezetbe történő betagozódásnak a későbbiekben már korlátozottabbak az esélyei. Márpedig átlagos esetekben is hosszú a büntetés hatálya alatt töltött idő. Az elkövetéstől a tárgyalásig kb. egy év telik el, vagy még annál is hosszabb idő. S még utána következik a felfüggesztett időszak, vagy a próbára bocsátás ideje, illetve a büntetés foganatosítása, sőt, a büntetés kiállása után ismét pártfogó felügyelet szokott következni, aminek tartama átlagosan minimum egy év. A büntetések időbeli kiterjesztettségének, s vele együtt a fenyegetettségnek és az állandó beavatkozó ellenőrzésnek negatívabb hatásai vannak, mint azt a törvényalkotó szándékaiban feltételezte. Ha az emberi arányérzék, az igazságérzet és a büntetés nem korrelál egymással — és ez gyakori eset —, az nemcsak a személyiségben indíthat el torzító folyamatokat, hanem elidegenítő hatással bír a jogrendszer, illetve a jogkövető magatartás kialakításának irányában, végső soron a társadalmi intézményrendszerhez való viszonyulás egészében is.

A pártfogó felügyelet nem vonhatja kétségbe a törvényi intenciókat. Elfogadja tehát a rendszer logikáját, amelynek a formállogika értelmében valóban van racionális magva: ha feltételes büntetést vagy egyszerűen intézkedést alkalmazok, akkor szabályokat kell állítanom, ha szabályokat állítottam, akkor azok megszegését szankcionálnom kell.

Van néhány tényező, amely ösztönzően hat erre a gyakorlatra; ezek közül csupán egyre kívánok utalni. A magyar társadalom elmúlt 50 évének közgondolkodásában igen-igen mélyen gyökeres a meggyőződés: az ember első számú minősége, hogy munkakerő, s minden más ennek rendelődik alá. A gazdasági ráció, az extenzív iparosítás követelményei — amelynek szüksége volt a teljes munkaerőalap áruvá tételére — teljesen átszötték az emberi gondolkodást, és meggyőződéssé tették azt a hiedelmet, hogy az elsőrendű életminőség a munka, valamint azt, hogy csak az állami szektorban végzett munka fogadható el teljes értékűnek. Így hát a pártfogó felügyelet maga is teljes meggyőződéssel képviseli ezen eszmét, és teszi magáévá a próbaszabályok legfőbbikének, a munkakötelezettségnek a fontosságát, majd annak megszegése esetében teljes meggyőződéssel büntet. Annak a legfőbb próbaszabálynak, amin egyébként a pártfogolt további sorsa áll vagy bukik, nevezetesen a munkakötelezettségnek az értelmességét nem kifogásolhatjuk. De kifogásolhatjuk a pártfogó fe-

lügyelet gyakorlatát, amely nem törődve az eredeti célkitűzéssel (nevezük ezt akár személyiségfejlődésnek, akár társadalmi integrációnak), teljesen függetlenül a munkaszervezettől, az emberi teherbírástól, a munkáért kapott bértől és ezernyi más személyi körülménytől, Sajó András kifejezését használva a „munkára hajszolás” szolgálatába állítja a pártfogói szervezetet. És a szabály áthágásakor életbe lépteti a büntetést, függetlenül az elkövetett bűncselekmény minéműségétől. A munkakötelezettség megtagadása a pártfogolt részéről életbe léptetheti a tényleges börtönbüntetést, eredményezhet próbahosszabbítást, javítóintézeti nevelést — de ha nem léptet is életbe újabb büntetést, akkor sem elhanyagolandó, sőt, büntetésként értelmezendő az a zaklatás, és a büntetéssel való állandó fenyegetődzés, amelyet a pártfogó pedagógiai eszközként alkalmaz a pártfogolt magatartásának megváltoztatásához. (A pártfogói meggyőződés mellett a pártfogó feje fellett is fenyegetettség függ: felelősségre vonható, ha nem teszi a dolgát, a törvény betartásának kemény és következetes teendőit. Törvényisztelet munkál és félelem.)

Az úgynevezett külön magatartási szabályok, amelyeket (a munkakötelezettség, a jelentkezési, kapcsolattartási kötelezettség, lakóhely- és munkahelyelhagyási szándék előzetes bejelentésének kötelezettsége mint mindenki számára kötelezően előírt próbaszabály mellett) személyre szabottan írhat elő a bíróság, nemcsak pozitív hatással bírnak, hanem erősíthetik azt a beszorítottságot, amely végeredményben céljával ellentétes irányban hat, mert leghétköznapibb mozgásában korlátozza a pártfogoltat, és csak arra alkalmas, hogy ellenállást keltsen a rendszer működéssel és annak képviselőjével szemben.

Ezek a szabályok a teljes életszféra átfogását, az ellenőrzés totális kiterjesztettségét célozzák. Végeredményben börtönkörülményeket kívánnak megteremteni. Nem csoda, hogy a fenyegetettség állandó jelenlétével frusztrációt, majd ennek áttételeiben magatartás-deformációt eredményeznek. „Az intézkedésektől a súlyosabb ítéletek felé haladva nő a külön magatartási szabályok gyakorisága, valamint ezzel párhuzamosan emelkedik a súlyosabb ítéleteknél az egy főre esően előírt kötelezettségek, tilalmak száma is. (...) Ugyanakkor a szabadságukban rövidebb-hosszabb ideig korlátozott fiatalok személyisége — általános tapasztalat szerint — sérültebb, a korlátozásokat, kötöttségeket nehezebben tűri el. Nevelésük szempontjából tehát nem biztos, hogy a legjobb módszer a nagy számban és nagy gyakorisággal előírt külön magatartási szabályok alkalmazása. A valóság viszont az, hogy minél súlyosabb ítéletet kapott a fiatakorú, annál inkább sújtják még további joghátránnyal is. (...) Pedagógiai szempontból nem tartom helyesnek az ilyen fokú korlátozást, mert az inkább dacot, ellenállást vált ki a pártfogoltból, mint az előírások betartására való törekvést. Kérdéses az is, hogy a — jórészt — személyiségükben valamilyen fokon sérült, gyakran labilis idegrendszerű fiatalok képesek-e egyáltalán eleget tenni ennyi külön magatartási előírásnak?” (ifj. Bujdos László: A jogerős bírói határozatok alapján pártfogolt fővárosi fiatakorúak külön magatartási szabályainak vizsgálata. In: Tanulmányok, cikkek a fővárosi gyermekvédelem köréből. Bp. 1985. 105—126. p. Kézirat gyánánt.)

S ha mindehhez hozzávesszük a felnőtteknél kötelező jellegű bejegyzést a pártfogás tényéről a személyi igazolványba (fiatakorúaknál

csak az erről tanúskodó dokumentumot kell az igazolványban tartani), akkor érzékelhetjük teljességében az állítólag bűnmegelőzési szándékokra felépített struktúra ellenkező irányba történő kizozdulását. A maga igazolásával bűnösségét is bevallani kényszerülő pártfogolt mozgása lehetetlen lesz abban a társadalmi térben, ahol munkahelyet, szállást, emberi megbecsülést kellene kapnia, de elfogadott lesz abban a szubkulturális térben, ahol a bűnösség nem megbélyegző. (A bönözői identitás kialakulásának könyvtárnyi szakirodalma van — nem kívánjuk megismételni.)

A pártfogói tevékenység ily módon parancsolt működésének belső logikája több irányban is eredményezhet torzulást.

Legfőbb torzító tényező a pártfogó bizonytalansága a pártfogolt helyzetének megítélésében. Nincs leírva, meghatározva, mikor, milyen mértékű szabályszegés esetén kell a büntetés foganatosítása érdekében feljelentést tenni az ügyészségen, bíróságon. Sürgető kérdéseinkre is csak azt az ügyészi választ kaptuk mindenkor: a pártfogó mérlegelési körébe tartozik, a pártfogó megítélésére van bízva.

Ugyanakkor a szakirodalomban szigorúbb sugallatok jelennek meg. Idéztük ezekből Vabrik László cikkét, mely szerint az a pártfogói szemlélet, amely nem él a szigorúbb intézkedés iránti indítvánnyal, maga is hibás a súlyosabb következmények kialakulásában. A gondolat sikamlós úton halad ugyan, de azt bátran teheti, hiszen a magyar jogelmélet és joggyakorlat ortodox vezérelvein épül: azt kell üldözni, aki még nem követte el a bűncselekményt, azt kell becsukni, akitől félünk, hogy elköveti. Azaz — végső soron — mindenkit.

Beláthatatlan és kideríthetetlen, milyen zavarokat okozott ez az eszmei és szemléleti tisztázatlanság a pártfogó felügyelet működésében, amelynek egyenesen vezérelve volt e preventív bűnmegelőzés feladatkörét ellátni, ahelyett, hogy kimondta volna azt az egyszerű igazságot, hogy büntetőjogi repressziót alkalmazni bűncselekményért kell, és nem magatartásért — becsukni azt kell, aki bűncselekményt követett el, és nem azt, aki potenciális bűnelkövető.

A struktúra (pártfogó felügyelet) ilyen irányba történő mozgásának azonban — tudomásunk szerint — semmiféle szakirodalma nincsen. Az értelem kontrollját ily módon nyilvánvalóan nélkülöző szervezet működésének felülvizsgálata kívántatik meg — valóságos célok világos megfogalmazásával. Csak világosan megfogalmazott törekvések bírnak szervező erővel egy tevékenység gyakorlatának kellő irányú alakításában.

A pártfogó felügyeletnek szembe kell néznie eddigi gyakorlatával, amely azt mutatja: az erőszak nem bizonyult hatékony eszköznek a gondjaira bízott pártfogoltak integrációjának segítségével, s azokon a pozitív tapasztalatokon kell tovább építkeznie, amelyeket segítő tevékenysége eredményeképpen mondhat magáénak.